

Z literatury

Book Reviews

Aquila (Annales Instituti Ornithologici Hungarici). Vol. 114–115, 2007–2008.

Budapest, (ISSN 0374-5708).

Další dvouročník renomovaného ornitologického sborníku obsahuje celou řadu prací zajímavých především z hlediska středoevropské faunistiky. Množství údajů je dáno především tím, že sborník obsahuje dvě zprávy maďarské faunistické komise (MME Nomenclator Bizottság): jednak na 15 stránkách dodatečnou zprávu za rok 2001 (zprávy za roky 2002–04 vyšly v předchozích ročnících Aquily), jednak na 12 stránkách zprávu za rok 2005. U obou zpráv je po jedné stránce anglického souhrnu. Kromě těchto souhrnných zpráv je v současném svazku ještě celá řada podrobnějších sdělení. Většinou se jedná o výjimečná zastížení raritních druhů (některé z nich v Maďarsku poprvé – *Anas discors*, *Falco amurensis*, *Aythya collaris*, *Calidris bairdii*, *Limnodromus scolopaceus*, *Bartramia longicauda*, *Larus genei*), některé zprávy ale zaznamenávají i trend změn početnosti. Tak káně bělochvostá se v současné době vyskytuje v jižní části Velké uherské nížiny v době průtahu pravidelně v počtu 40–80 jedinců za rok, hnízdění však dosud nebylo zjištěno. Zdá se také, že se stále dále na západ přesouvají zimoviště bernešky rudokrké; jejich počty v Maďarsku se zvyšují po r. 1980, 25. 11. 2005 bylo zjištěno zatím největší hejno 72 ex. Zvyšuje se také početnost volavek rusohlavých přítomných přes léto, ale hnízdění zatím nezjištěno. I několik obecnějších prací je zajímavých. Patří k nim především studie o partnerských vztazích hnízdících moudvláček lužních (Szentirmai I. a Székely

T.), z ochranářských důvodů jsou to – zatím ovšem krátkodobé – studie o vlivu velkých úprav travnatých prostředí provedených přímo pro ochranu některých ptačích druhů (Nagy G. G. a Lengyel S.) a speciálně pro dropa velkého (Nagy S., Széll A. a Motkó B.). Bohužel pro neznalé maďarského jazyka je obsah sborníku stále dosti nepřehledný především tím, že v obsahu nejsou – na rozdíl od drobných zpráv – přímo uvedeny překlady názvů větších prací.

Karel Hudec

Ridgely R. S. & Tudor G. 2009: Field Guide to the Songbirds of South America. The Passerines.

University of Texas Press, Austin
(ISBN-10: 0292719795).
736 str., cena 49,95 USD.

Rodriguez Mata J. R., Erize F. & Rumboll M. 2006: A Field Guide to the Birds of South America: Non-Passerines: From rheas to woodpeckers.

Collins, London
(ISBN-10: 0691126887).
376 str., cena 29,95 USD.

Polovina července roku 2009 přináší významný zlom v historii terénní ornitologie, a to nejen na „ptačím kontinentě“. 15. 7. 2009 totiž konečně vyšel tiskem dlouho očekávaný atlas na určování *všech* pěvců Jižní Ameriky. Tři roky před tím vyšla příručka na určování *všech* ne-pěvců téže oblasti. Poprvé v historii tak zájemci o jihoamerické ptactvo mohou procestovat skrz kterýkoli stát ornitologicky nejbohatšího světa dílu a stačí jim mít v batůžku pouhé dva atlasy. A co víc – na rozdíl od často vyloženě mizerně ilustrovaných atlasů

na jednotlivé jihoamerické státy jsou obě zmiňované příručky ilustrovány brilantně! Aby toho nebylo málo, poprvé v historii jsou k dispozici atlasy, které vám umožní určit všechny ptáky ornitologicky fascinující ale zcela zapomenuté Bolívie, která je ornitologicky nejbohatším státem světa, jež nemá přístup k moři (viz také Grim 2004: Vesmír 83: 524; „státní“ atlas pro Bolívii už je řadu let v přípravě, jeho publikace ovšem v nedohlednu). Podívejme se na oba „přelomové“ atlasy.

Začneme popořádku systematicky i chronologicky, tedy nepěvci. „Napakovat“ 1 273 druhů do klasického „collinsonského“ kapesního formátu je úctyhodný výkon. Autorům atlasu „A Field Guide to the Birds of South America: Non-Passerines“ se to však povedlo na výbornou. Vlastnímu atlasu předchází poměrně detailní charakteristiky jednotlivých ptačích čeledí s informacemi o morfologii, hnízdění, potravní ekologii apod.

Hlavní část atlasu je koncipována jako tabule (na pravé straně) a text s mapkami rozšíření (na levé straně). Ty jsou vzhledem k stíněnému prostoru poměrně malé. Text je velice stručný, ale pro určování volně se pohybujících ptáků v terénu dostačující.

Vlastní malby pro celkem 156 tabulí vznikaly během třech desetiletí! To se odráží v nestejně kvalitě obrázků, která se mění od průměrné (např. tučňáci či buňňáčci) až po vynikající (např. tina-my nebo kukačky). Celkově však jednoznačně převažují nadprůměrné obrázky. A třeba tabule s leskovicí či datlíčky rodu *Picumnus* patří k tomu nejkrásnějšímu, co jsem zatím v terénních atlasech viděl.

Ačkoli je představený atlas na jihoamerické nepěvce skvělý, i tak bledne ve srovnání s terénní příručkou na pěvce. Autory atlasu „Field Guide to the Songbirds of South America“, tedy Robert

S. Ridgelyho a Guy Tudora, asi není třeba nikomu představovat. Oba se nesmazatelně zapsali do historie světové ornitologie monumentálním dílem „Birds of South America“ („BOSA“). První část „Oscine Passerines“ vyšla v roce 1989 a o pět let později se objevil druhý díl „Suboscine Passerines“. Autoritativní text z pera největšího žijícího (po tragické smrti T. A. Pakera III) znalce jihoamerické avifauny Ridgelyho a geniální tabule vytvořené Tudorem se staly okamžitou klasikou. Od chvíle, kdy „BOSA“ vyšla, se čekalo na to, kdy autoři připraví kondenzovanější verzi svého díla, které by bylo možné používat jako terénní „kapesní“ příručku. Čekalo se dvě desetiletí. Výsledek však stojí jednoznačně za to.

Terénní příručka na pěvce Jižní Ameriky obsahuje celkem 121 barevných tabulí, které vznikly převzetím všech kreseb z „BOSA“ (cca 1 100 druhů) a přidáním mnoha dalších druhů (400+) a dále kreseb samic a dalších poddruhů (cca 160). Výsledek práce G. Tudora lze shrnout snadno – nejen podle mého názoru jsou to nejlepší zobrazení ptáků, jaké kdy byly v terénní určovací příručce publikovány. Při používání naprosto dokonalých Tudorových kreseb (nejdříve z „BOSA“, dnes z terénního atlasu) se mi opakovaně stává stejná příhoda. Po bezradném listování v jiných atlasech a zoufáním si nad neschopností mnoha jiných kreslířů ptáků nahlédnu do tabulí nakreslených G. Tudorem ... a najednou je *okamžitě* jasné, co byl ten – podle jiných atlasů neurčitelný – opeřenec. Zobrazit pestrobarevného papouška či tukana tak, aby bylo možné výslednou malbu použít v terénu úspěšně k určování, to zvládne většina malířů. Chleba se ovšem láme jinde. A to při zobrazování desítek či spíše stovek obskurních tyránů, hrnčířků či klouzáků. Tam je důraz na detail *extrémně* důležitý. Drobné barevné a morfologické odchylky, tvar a tě-

lesné proporce nebo pozice těla v letu či při posedu jsou pro určování takových skupin zcela nezbytné. Tudorovy malby sedí naprosto dokonale. Je to klíšé, ale pravdivé: Tudorovi ptáci jsou živí a reální. Ve srovnání s tím se při listování ostatními atlasy na jihoamerické ptáky nemohu zbavit dojmu, že zobrazované druhy autoři v terénu nikdy neviděli. Obzvláště nepoužitelné jsou např. některé atlasy k určování ptáků Argentiny (Yzurieta & Narosky 2004: *Birds of Argentina & Uruguay: A Field Guide*) či Brazílie (Souza 2006: *All the Birds of Brazil*).

Genialita G. Tudora však vynikne nejen při srovnávání se zmíněnými příručkami, kterým by se měl každý vážný zájemce o jihoamerickou ptáčí faunu raději vyhnout. Např. atlasy k určování ptáků Ekvádoru (Ridgely & Greenfield 2001: *The Birds of Ecuador*) a Peru (Schulenberg et al. 2007: *Birds of Peru*) jsou obecně považovány za vynikající. To sice plným právem, ale pozornější pohled na tabule v těchto atlasech a na zobrazované ptáky v terénu vede k jednoznačnému závěru – žádný jiný autor dosud nedosáhl při zobrazování neotropických ptáků takové dokonalosti jako G. Tudor. Osobně se domnívám, že důvodem je Tudorova schopnost přesně vystihnout nejen barevné nuance, ale především tvar těla a jeho „postoj“, tedy „jizz“ (termín používaný především ornitology pro těžko popsatelný „obecný dojem“, na základě jehož lze jedince určit i během letného zhlédnutí bez studia konkrétních určovacích znaků). „Jizz“ je při určování neotropických ptáků mnohem důležitější než např. u nás doma v Evropě. Značná část neotropických ptáků je totiž mnohem plašší než evropské ptáky a navíc má tendenci skrývat se v hustém a potemnělém podrostu, který v Evropě téměř neexistuje. Navíc mají tropičtí ptáci velmi nízké populační hustoty a nenápadné chování (Grim

& Remeš 2006: *Vesmír* 85: 462–472). Zástupce mnoha neotropických druhů tedy zhlédneme sotva na zlomek vteřiny – během přeletu mezi neprostupnými keři či krátce před tím, než slétnou ze svého otevřeného posedu do podrostu. V takové situaci je „jizz“ často *jediným* vizuálním vodítkem k determinaci. Mnohé jiné atlasy ptáků Jižní Ameriky jsou v terénu málo platné právě proto, že autoři maleb neumějí „jizz“ zachytit.

V souvislosti s tím je třeba věnovat pozornost zdánlivé nekompletnosti, kterou vykazuje „Field Guide to the Songbirds of South America“. Kniha sice obsahuje detailní popisy celkem 1 981 druhů pěvců zjištěných na jihoamerickém kontinentě, na tabulích je však zobrazeno jen něco přes 1 500 druhů. Podobně jako v „BOSA“ tedy část potenciálně pozorovatelných ptáčích šatů chybí. Pokud se však podíváme na to, co chybí, zjistíme, že to není nijak na závadu. Např. z celkem 38 druhů štidláků rodu *Scytalopus* je jich zobrazeno pouhých 16 (plus jeden imaturní šat navíc, tabule č. 40). Ovšem zobrazení zbylých 22 druhů by determinaci tohoto postrachu neotropické ornitofauny nijak neprospělo. Většinu zástupců rodu *Scytalopus* nejenže nelze určit při běžném pozorování – tito černošedě zbarvení štidláci zůstávají trvale v hustém, šerém a neprůhledném podrostu a nelze je většinou vylákat ani nahrávkou jejich hlasových projevů. Navíc často nejdou určit ani „v ruce“ po odchycení! Jediným spolehlivým vodítkem při determinaci je dobrá znalost druhových areálů, nadmořské výšky, kde se vyskytují, a hlasových projevů. Samotné zbarvení – podobně jako u některých dalších neotropických vzhledově totožných *sibling species* – je pro druhovou determinaci irelevantní. Vynechání některých druhů/šatů na barevných tabulích v Ridgelym a Tudorovi je tedy spíše výhodou (ušetřené místo) než nedostatkem.

V „BOSA“ byly mapky s rozšířením poněkud nešikovně umístěny v hlavním textu, tedy mimo sekci barevných tabulí. V nové terénní příručce jsou aktualizované mapky – mimochodem s vynikajícím rozlišením! – umístěny na stranách naproti tabulím spolu s odkazy na strany, kde jsou druhové popisy. Ty obsahují informaci o početnosti, biotopu, areálu a rozpětí nadmořských výšek (která je pro určování často velice důležitá). Následuje popis vzhledu, přičemž diagnostické znaky jsou vyznačeny kurzivou. Pokud existuje pohlavní, věková či geografická variabilita, je zde také stručně zmíněna. Následuje krátká charakteristika chování (např. zda se daný druh připojuje do smíšených hejn, což je další významný určovací znak) a nakonec popis hlasových projevů. Je třeba mít na paměti, že právě zpěv či volání jsou pro určování mnoha tropických druhů mnohem důležitější než samotný vzhled zvířete (viz Grim a Vermouzek 2005: *Sylvia* 41: 147–150)! Nejen proto, že řadu druhů prakticky nelze spatřit, ale hlavně kvůli tomu, že mnohé skupiny jsou morfologicky značně uniformní a zpěv je jediným spolehlivým znakem.

V závěrečné části knihy je 17 stran věnováno taxonomickým změnám, které nastaly v posledních letech (převážně „splitting“, tedy povýšení bývalých poddruhů na druhovou úroveň). Sekce také obsahuje odkazy na literární zdroje, které umožní čtenáři zorientovat se v „tekutých píscích“ jihoamerické ptačí systematiky.

V roce 2000 vyhlásil známý web pro amatérské zájemce o ptactvo WorldTwitch „Nejlepší ptačí knihu 20. století“. Bylo to, žádné velké překvapení, právě dílo „The Birds of South America“ Ridgelyho a Tudora. O horkém kandidátovi na další podobný titul v budoucnosti není pochyb.

Tomáš Grim

Birkhead T. 2008: The wisdom of birds. An illustrated history of ornithology.

Bloomsbury, New York
(ISBN-10 1-59691-541-2).
435 str., cena 45 USD.

Není snad třeba zdůrazňovat, že znalost historie každého oboru nám umožní vidět jeho současný vývoj v potřebné perspektivě a z patričního odstupu. Dnešní ornitologie, hlavně ta akademická, je velmi hektická, plná nových objevů, studií, povinností, konkurence, konferencí, časopisů atd. Není od věci se čas od času zastavit a ohlédnout do doby, kdy toto všechno ještě neexistovalo, ale kdy už zároveň vznikaly základy dnešních přístupů ke studiu ptáků a znalostí o nich. A právě takové ohlédnutí Birkheadova kniha nabízí.

V recenzované knize nás autor postupně seznamuje s hledáním vědeckých, faktograficky podložených odpovědí na otázky, které napadnou snad každého. Kam mizejí ptáci v zimě? Jak vzniká nový jedinec? Jak se ptáci orientují? Proč zpívají? Proč jedni žijí dva roky a jiní dvě desetiletí? První kapitola se zabývá osobou Johna Raye žijícího v 17. století, kterého autor považuje za zakladatele moderního přístupu ke studiu ptáků. Ray stavěl na empirii místo na autoritě starých autorů, čímž zaujal vsutku moderní postoj k poznávání světa. Další kapitoly (2 a 3) sledují postup poznání v oblasti oplození, ontogeneze a růstu a učení mláďat. V kapitolách 4 a 5 se dozvíme, jak byla postupně objasňována problematika migrace ptáků a řízení jejich ročních cyklů. Poslední kapitoly (6 až 10) se zabývají teritorialitou, pohlavním životem a věrností u ptáků a nakonec jejich přežíváním a populační regulací.

Pár obecných postřehů z poměrně obsáhlé a informacemi nabitě knihy